

УДК 261.7:261.5

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: АНАЛІЗ СПРИЙНЯТТЯ СТУДЕНТАМИ ДУХОВНИХ ВНЗ

Василь Попович

*Запорізький національний технічний університет,
факультет соціальних наук, кафедра соціальної роботи
вул. Жуковського, 64, 69063, м. Запоріжжя, Україна*

Проблема адаптації Православної Церкви в умовах постмодерного і глобалізованого суспільства набуває актуальності в сучасному релігієзнавстві і православному богослов'ї. Показником рівня адаптованості Церкви до змін в сучасному суспільстві виступає спрямованість соціального вчення Православної Церкви, поширення якого є одним із головних завдань православного богослов'я. Особливого значення набуває проблема ставлення Церкви до національного питання, що є актуальною на сучасному етапі становлення української політичної нації. У статті наведено результати соціологічного опитування щодо сприйняття значимості національного питання в соціальному вченні Православної Церкви і її ролі в національному самовизначенні українців серед суб'єктів освітньо-виховного процесу духовних ВНЗ.

Ключові слова: православна церква, соціальне вчення, богословська освіта, нація, громадянська компетентність, суспільно-громадська позиція духовенства.

Постановка проблеми. В умовах сучасного цивілізаційного розвитку, трансформації і переосмислення світоглядних імперативів життєустрою, сформованих на основі філософії постмодерного мислення, провокуються кризові зміни в морально-психологічних принципах поведінки людини. Здійснюється повернення від ідеї «відмови від авторитетів і Бога» до релігії як смислоутворювальної складової людського буття. У цьому аспекті християнство виступає як провідна релігійно-філософська концепція, що може дати відповіді щодо місця людини у світі і проблем людства взагалі. Саме тому майже всі християнські конфесії намагаються адаптуватися до мінливих умов глобалізованого суспільства, формуючи власні соціальні концепції, в яких передбачається визначення ролі і місця церкви в питаннях церковно-державних відносин, морально-етичних правил повсякденної поведінки, громадянського суспільства, політики та економіки. А в умовах глобалізації особливого значення набуває ставлення Церкви до національного питання, що в ситуації соціально-політичної нестабільності в українському суспільстві потребує ретельного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальне вчення християнства розглядається в різних аспектах релігієзнавчих, філософсько-богословських і соціальних наук. Вивчення релігійного феномену соціального християнського вчення, його філософської інтерпретації (метафізична, онтологічна, епістемологічна, праксеологічна, антропологічна), історичні та соціокультурні тенденції у сучасному світі християнства, теоретичні й методологічні проблеми морально-етичного чинника як регулятора духовного суспільно-політичного, національно-патріотичного процесів відображено у працях Т. Аболіної, М. Бабія, І. Богачевської, В. Бондаренка, С. Головащенко, Т. Горбаченко, В. Губерського, В. Єлеського, М. Заковича, А. Колодного, Л. Конотоп, В. Лубського, В. Любчика, І. Мозгового, П. Сауха, Л. Филипович, П. Яроцького, В. Ярошовця. Однак в умовах оновлення і розвитку

Православної Церкви в сучасному українському суспільстві, в період становлення політичної української нації актуалізується проблема національного питання в соціальній концепції Української Православної Церкви. Тому виникає необхідність дослідження сприйняття суб'єктами освітньо-виховного процесу духовних вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) проблем держави і нації через призму соціально-філософських і богословських положень соціального вчення православного християнства.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – визначити особливості сприйняття значимості національного питання в Соціальному вченні Православної Церкви і її ролі в національному самовизначенні українців серед суб'єктів освітньо-виховного процесу духовних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Православне християнство сьогодні відіграє важливу роль у суспільно-політичних процесах на теренах пострадянських держав, тому сучасні православні теологи сьогодні знову звернулись до ідей «вертикального» та «горизонтального» богослов'я [3, с. 178], але тепер це звернення пояснюється соціально-політичними процесами, які впливають на буття релігії, особливо в сучасному українському суспільстві. Найбільш виразним підтвердженням активного звернення до соціально-політичної складової православ'я є прийняття документів, які відображають соціальне вчення християнства («Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви» [4], «Церква і світ на початку третього тисячоліття» – Декларація ювілейного помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату [7], «Компендіум соціальної доктрини Католицької Церкви» [2] – *В.П.*).

Православна церква під соціальною доктриною розуміє «всеохопну концепцію, яка відобразить загальноцерковний погляд на питання церковно-державних відносин та проблеми суспільства загалом» [4] або ж «...довготривалу програму суспільного служіння Церкви, яка спирається на православне богословське тлумачення становища Церкви в плюралістичному секулярному суспільстві» [4]. У цих визначеннях головний акцент робиться на церкві як на суб'єкті соціального вчення. Й. Хефнер визначає християнське суспільне вчення як «сукупність соціально-філософського (переважно, на підставі суспільно зорієнтованої людської природи – *В.П.*) та богословського (на підставі християнського спасіння – *В.П.*) пізнання сутності та устрою людського суспільства, а також норм і обов'язків, які випливають із цього пізнання та реалізуються в конкретних суспільних відносинах» [6, с. 32]. Зауважимо, що погляди, які пропонує Церква, завжди мали оказіональний характер, а якщо вони і зводились у певну систему, то така систематизація мала історично обумовлений характер.

Отже, соціальне вчення Української Православної Церкви – це базовий документ, довгострокова програма суспільного служіння Церкви, яка спирається на православне, богословське осмислення положення Церкви в плюралістичному секуляризованому суспільстві. Соціальне вчення виступає як закріплене положення про ставлення Церкви до суспільно значимих проблем і дій Церкви щодо них і тому є змістовною складовою богословської освіти, підготовки студентів духовних навчальних закладів до служіння, формування їх моральної особистості (в ціннісно-духовному вимірі) і суспільно-громадської позиції не тільки як клірика, але й члена суспільства.

Одним із положень соціальних концепцій провідних християнських конфесій є положення про ставлення церкви до національного питання. Слід зазначити, що, визначаючи вселенський характер Церкви, різні християнські конфесії виокремлюють власну позицію щодо взаємодії Церкви і певної нації або етнічної спільноти. Розглянемо деякі особливості проблеми «Церква і нація» в різних конфесіях.

Так, сучасне соціальне вчення католицизму становить собою розвинуту і гнучку систему, що здатна швидко модернізуватися відповідно до викликів часу. Створенню саме такої системи соціальних концепцій сприяли як внутрішньоцерковні богословські, так і зовнішні суспільно-політичні чинники. Необхідність подолання кризових явищ у католицизмі на зламі XIX – XX ст. обумовила необхідність модернізації католицизму, віднайшла своє втілення в політиці «аджорнаменто», що була проголошена II Ватиканським Собором [2]. Аджорнаменто за своєю суттю є своєрідним алгоритмом перманентного оновлення теологічних концепцій та практичних заходів Церкви в динамічному соціальному просторі. Упровадження принципу «інкультурації», як одного з домінуючих в політиці аджорнаменто, дозволяє Римо-католицькій церкві успішно провадити євангелізаційну діяльність у найбільш віддалених куточках світу, пристосовуватися до найекзотичнішого етноконфесійного середовища. Підкреслюючи вселенський характер Церкви, незалежної від національних та етнічних відмінностей вірян, соціальна доктрина Католицької Церкви представляє собою фундаментально обґрунтований, логічно структурований і соціально орієнтований документ, який образно можна назвати «християнською конституцією західної цивілізації», що фіксує норми поведінки і взаємовідносин людей у соціально-психологічному, суспільно-громадському, політичному, економічному, культурному, міжнародному аспектах співіснування людства в наднаціональному вимірі.

Соціальне вчення протестантизму не відрізняється цілісністю. У ньому присутні різні напрями. Проте загальним його ядром є догматичні положення, які стосуються способу порятунку душі і отримання вічного життя, що є центральним питанням усього перебігу християнства, незалежно від національної та етнічної приналежності, хоча також простежується орієнтація на соціально-політичні, соціально-економічні і соціокультурні цінності західної цивілізації.

Соціальне вчення Руської Православної Церкви (далі – РПЦ) та Української Православної Церкви Московського Патріархату (далі – УПЦ МП) представлене офіційним документом «Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви» [4]. У соціальній концепції РПЦ зазначається, що «Церква поєднує в собі вселенський початок із національним», причому «християнський патріотизм проявляється як щодо нації як етнічної спільноти, так і до спільноти громадян держави» [4]. Соціальна доктрина має чітку патріотичну і соціальну спрямованість. Наскрізною ідеєю через увесь документ проходить бажання захисту російських національних інтересів, патріотичного виховання віруючих. Соціальна концепція обґрунтовує існування православної цивілізації як ідеологічного проєкту «Русский мир», об'єднання якої можливе в рамках союзу православних країн. Незважаючи на визнання правомірності існування автокефальних помісних церков, у соціальній концепції РПЦ опосередковано визначається домінуюча роль Росії, як носія православної традиції і цінностей. Така позиція РПЦ створює небезпечну ситуацію втручання у внутрішньополітичні справи країн, які традиційно позиціонують себе як православні, провокуючи міжнаціональні і міжконфесійні конфлікти, або, навіть, нівелюючи існування окремих національних держав (наслідком чого є сепаратизм і російська агресія на сході України). Слід зазначити, що в церковному середовищі УПЦ МП існують критичні погляди щодо проблеми «Церква і нація», які підкреслюють тезу про існування окремої української національної ідентичності, це створює напругу в колах ієрархів Церкви.

Соціальне вчення Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі – УПЦ КП) [7] носить більш теоцентричний характер, ніж антропоцентричний, розглядаючи соціальне існування людини в рамках віри і догматики. Із цього погляду пояснюється виділення основною метою Церкви відродження духовності і віри. Соціальне вчення УПЦ КП

має національно-патріотичну спрямованість, виражається підтримка українського суверенітету і державності, що пов'язано із відстоюванням власної автономії. У цьому аспекті в концепції підкреслюється мета – створення Помісної Української Православної Церкви шляхом об'єднання всіх православних церков на території України (УПЦ МП і УАПЦ)

Отже, проблема «Церква – нація» у соціальному вченні є невід'ємною складовою загального ставлення Церкви до соціально-політичних і національно-патріотичних процесів у суспільстві.

Слід зазначити, що обізнаність священнослужителів щодо позиції Православної Церкви в національному питанні виступає як складова їх громадянської компетентності і суспільно-громадської позиції як члена суспільства. Що ж виступає показниками сформованості суспільно-громадської позиції духовенства? Так, О. Пошетун зауважує, що громадянська компетентність – це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [5, с. 67]. Н. Бібік визначає громадянську компетентність як здатність бути громадянином, який володіє демократичною громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовності до компетентної участі в громадянському житті [1].

Отже, духовенство виступає не тільки як член церковного середовища, але й як рівноправний член громадянського суспільства, який займає певну позицію щодо держави, суспільства, громади. У цьому аспекті соціальна і громадянська діяльність священнослужителів регламентується не тільки морально-етичними основами православного християнства, але й положеннями соціального вчення Церкви щодо відносин «Церква – держава – суспільство», що сприяє формуванню ключових компетентностей богословської освіти – соціальної і громадянської.

Показником сформованості соціальної і громадянської компетентності, на нашу думку, може виступити категорія «суспільно-громадська позиція». Сутність поняття «суспільно-громадська позиція» трактується нами як стійкий компонент внутрішньої структури особистості, що визначає вмотивовану спрямованість її діяльності та реалізацію особистісних цінностей, власних прав, свобод і обов'язків; як система ціннісних і соціальних орієнтацій, ставлень особистості до суспільства, держави, нації, до себе, як до громадянина.

Формування особистості священнослужителя включає як становлення його морально-етичної компетентності та обізнаності у сфері богослов'я, так і його соціальну і громадянську позицію, яка загалом відображає ставлення Церкви до соціально-політичних і соціально-економічних процесів у суспільстві. Отже, суспільно-громадська позиція православного духовенства виступає як сформованість усвідомленого й осмисленого ставлення священнослужителя до соціальних, політичних і економічних процесів у суспільстві; як система усталених духовних, соціальних і громадянських цінностей особистості; як здатність священника до конструктивної соціальної взаємодії і соціального служіння. Зважаючи на це, можна виділити декілька основних світоглядних і праксеологічних аспектів вираження суспільно-громадської позиції священнослужителя: ставлення до соціально-політичних, національно-патріотичних процесів, орієнтація на соціальне служіння, рівень громадянської активності.

Для виявлення особливостей сприйняття значимості національного питання в соціальному вченні Православної Церкви автором було проведено комплексне соціально-психологічне дослідження серед студентів духовних ВНЗ Української Православної Церкви (Московського і Київського патріархатів) і експертне опитування серед науковців-релігієзнавців, священнослужителів і викладачів духовних ВНЗ.

На рис. 1 представлено оцінку рівня ознайомленості респондентів із соціальним вченням Православної Церкви.

Серед студентів духовних ВНЗ третина (33%) не знайомі із соціальним ученням Православної Церкви, серед експертів таких удвічі менше (15%), причому 25% опитаних експертів указують на те, що ретельно вивчали такий документ. Аналіз результатів дослідження ступеня ознайомленості із соціальним ученням залежно від курсу навчання дозволив виявити деякі тенденції. Так, на першому курсі навчання близько 40% студентів не знайомі із соціальним ученням, більше ознайомилися на другому і третьому курсах. Також на старших курсах виявилось більше таких, хто вивчав цей документ. Такий розподіл пов'язаний із тим, що на першому курсі в навчальних планах духовних ВНЗ немає дисциплін, які б висвітлювали позицію Православної Церкви в соціальних питаннях. Виявлено також розбіжності залежно від патріархату. Серед студентів ВНЗ Київського патріархату 40% не знайомі із соціальним вченням. На нашу думку, це пов'язано з тим,

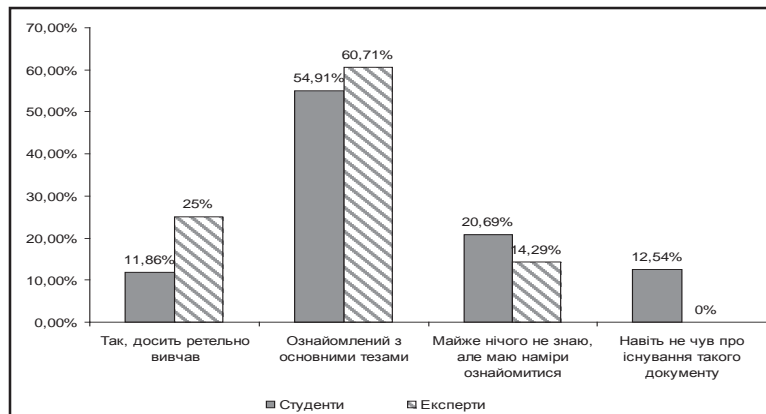

Рис. 1. Рівень ознайомленості із соціальним ученням Православної Церкви

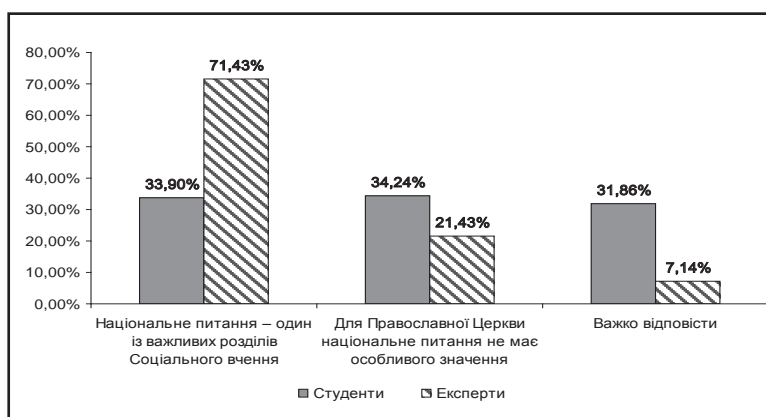

Рис. 2. Позиція щодо національного питання в соціальному вченні Православної Церкви

що в УПЦ МП цей документ більш детально розроблений і спирається на аналогічний документ РПЦ.

Позицію щодо національного питання в соціальному вченні Православної Церкви і її ролі в національному самовизначенні українців представлено на рис. 2–4.

Позиція студентів щодо національного питання неоднозначна – всі відповіді розділилися однаково (третина вважає, що це важливий розділ соціального вчення; ще третина, що національне питання не має особливого значення, інша третина не визначилися з власною позицією – *В.П.*). Серед експертів більшість (71% опитаних) вважають національне питання важливим розділом соціального вчення, що відображає сучасні процеси становлення української політичної нації. Приналежність студентів до Московського або Київського патріархатів впливає на їхню позицію – для студентів духовних ВНЗ УПЦ КП на-

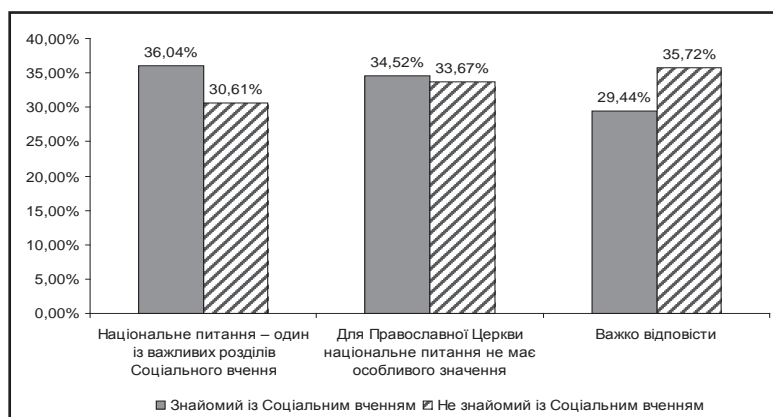

Рис. 3. Позиція студентів щодо національного питання в соціальному вченні Православної Церкви залежно від рівня ознайомленості з ним

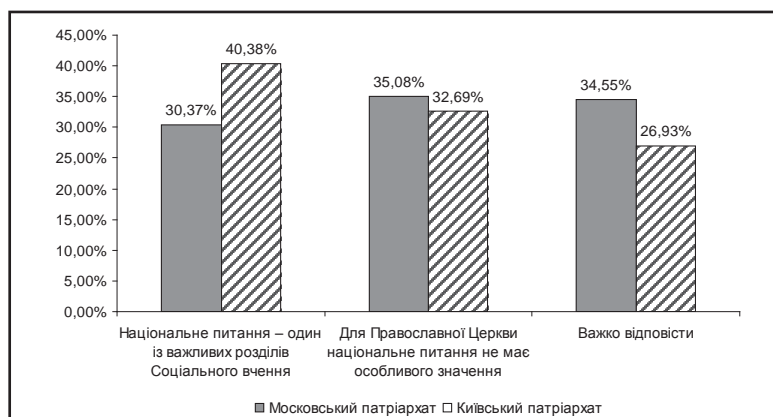

Рис. 4. Позиція студентів щодо національного питання в соціальному вченні Православної Церкви залежно від патріархату

ціональне питання має важливе значення (40% опитаних УПЦ КП і 30% УПЦ МП – *В.П.*) і відображає офіційну позицію УПЦ КП щодо національного питання (духовне відродження і національно-патріотична спрямованість соціального вчення – *В.П.*), яка закріплена в соціальній доктрині [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, в соціальній концепції Православної Церкви проголошується як її вселенський, наднаціональний характер, так і підкреслюється традиційна правомірність існування автокефальних помісних церков, тому соціальне вчення має національно-патріотичну спрямованість, виражається підтримка суверенітету і державності, це пов'язано із відстоюванням власної автономії, що більшою мірою відображає офіційну позицію УПЦ Київського патріархату.

Позиція студентів щодо національного питання неоднозначна: третина вважає, що це важливий розділ соціального вчення; ще третина, що національне питання не має особливого значення, і третина не визначилися з власною позицією. Серед експертів більшість вважають національне питання важливим розділом соціального вчення, що відображає сучасні процеси становлення української політичної нації.

Подальші дослідження можуть торкатися проблеми визначення впливу соціального вчення на формування компетентності майбутніх священнослужителів у сфері соціальної роботи і соціального служіння Православної Церкви та його сприйняття студентами духовних ВНЗ.

Список використаної літератури:

1. Бібік Н.М. Компетентнісна освіта – від теорії до практики / Н.М. Бібік, І.Г. Єрмаков, О.В. Овчарук. – К. : Плеяда, 2005. – 120 с.
2. Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.
3. Марчишак А. Трансформація релігії з умов глобалізації / А. Марчишак // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 264–265. Філософія. Чернівці, 2005. – С. 177–181.
4. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви / Офіційний сайт Московського патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/ua/>.
5. Пометун О.І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О.І. Пометун // Рідна школа. – 2005. – Січ. – С. 65–69
6. Хеффнер Й. Христианское социальное учение / Й. Хеффнер. – М. : Духовная Библиотека, 2001. – 323 с.
7. Ювілейний Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату 9–10 січня 2001 р. (документи і матеріали) / упорядник єп. Димитрій Рудюк. – К. : Вид. відділ УПЦ-КП, 2001. – 60 с.

**NATIONAL QUESTION IN THE SOCIAL STUDY
OF THE ORTHODOX CHURCH: THE ANALYSIS OF THE ACCEPTANCE
BY STUDENTS OF THE SPIRITUAL HIGH SCHOOLS**

Vasyl Popovych

*Zaporizhzhya National Technical University,
Faculty of Social Sciences, Department of Social Work
Zhukovsky str., 64, 69063, Zaporozhye, Ukraine*

The problem of the Orthodox Church adaptation in a post-modern and globalized society acquires relevance in the modern religious and Orthodox theology. As an indicator of the Church adaptation level to the changes in modern society acts towards Orthodox Church social doctrine, the spread of which appears as one of the Orthodox theology main tasks. Of particular importance is the problem of the Church's relationship to the national question, that acquires relevance at the present stage of the Ukrainian political nation formation. The article presents the sociological poll results – the importance perception at the Orthodox Church social doctrine as a national question and its role in the Ukrainian national self-determination among the subjects of the educational and divinity universities training process.

Key words: Orthodox Church's social doctrine, theological education, nation, civic competence, clergy public-civic position.